

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Lege staat of lege bestuurskunde

Vries, J. de

Citation

Vries, J. de. (2001). *Lege staat of lege bestuurskunde*. Leiden: Universiteit Leiden. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/5317>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/5317>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Lege staat of lege bestuurskunde?

Naar een herwaardering van de politiek en de politicologie

Rede uitgesproken door

J. de Vries

bij het aanvaarden van het ambt van hoogleraar in de bestuurskundige casuïstiek, in het bijzonder de analyse van de veranderingsprocessen in en rond het openbaar bestuur, aan de Universiteit Leiden op 18 mei 2001

Voor Margriet, Hidde en Jildou

‘Intellectual life is first of all conflict and disagreement’.

Randall Collins¹

CV

Jouke de Vries (1960) studeerde politieke wetenschap aan de Universiteit van Amsterdam met Bestuurskunde als kopstudie. Hij is sinds 1984 werkzaam bij de vakgroep Bestuurskunde aan de Universiteit Leiden. De Vries promoveerde in 1989 op het onderzoek Grondpolitiek en kabinetcrises. Daarin analyseerde hij met behulp van een theorie, die politiek opvat als symbolisch handelen, de val van het kabinet-Den Uyl (1973-1977). Daarna verrichtte hij onderzoek naar de nationale en internationale landbouwpolitiek, het functioneren van centrale departementen, politiek-ambtelijke verhoudingen en de invloed van managementopvattingen uit de private sector op het openbaar bestuur. In 1999 werd hij benoemd tot wetenschappelijk directeur van de Haagse Vestiging van de Universiteit Leiden.

E-mail: jdevries@campusdenhaag.nl

Mijnheer de rector, dames en heren,

Boer Voortman uit Kootwijkerbroek kreeg met Sinterklaas een boek cadeau: De lege staat. De boer, die niet veel las, vond het een mooi boek, totdat vier maanden later de mannen van de Rijksdienst voor de Keuring van Vee en Vlees (de RVV), in witte pakken – waar hebben wij die eerder gezien - het erf op kwamen, om met militaire precisie de veestapel preventief te ruimen. “Maar!”, riep de boer tegen de mannen van de RVV, “volgens de lege staat kan dit helemaal niet. De overheid kan niet meer sturen!”.

De boer formuleerde daarmee, zonder dat hij het zelf in de gaten had, een scherpe hypothese in Popperiaanse zin. Een hypothese die iets verbodt.

“Ja, ja”!, riep één van de mannen van de RVV, die net een masteropleiding Political Science aan de Haagse Vestiging van de Universiteit Leiden had gevolgd,” dan had je Thomas Hobbes maar moeten lezen”. “Hobbes” riep de boer: “Nooit van gehoord!” En de boer liep met “de lege staat” onder de arm, terug naar ...de lege staat!

Inleiding*

De centrale stelling van de postmoderne bestuurskunde luidt dat de staat leeg raakt en de politiek verdampt. De stelling die ik daar tegenover plaats, is dat de leegheid van de staat eerder te maken heeft met het verdwijnen van theoretische perspectieven binnen de bestuurskunde, dan met een empirisch aangetoond verschijnsel. In mijn opvatting is het niet zozeer de staat die leeg raakt, maar veel eerder de bestuurskunde. In het verleden was de bestuurskunde gebaseerd op vijf basisdisciplines: het recht, de politicologie, de economie, de sociologie en de bedrijfskunde. Omdat de basisvakken recht, sociologie en politicologie geleidelijk uit het vak zijn verdwenen, is er minder aandacht voor politieke, juridische en sociale vraagstukken rond het openbaar bestuur. De nadruk ligt meer op management- en beheersvraagstukken, waardoor inzichten uit de bedrijfseconomie en de bedrijfskunde steeds meer aandacht krijgen. Vier factoren kunnen de groeiende “leegheid”, of anders gezegd de gewijzigde fundering van de bestuurskunde verklaren: de verzelfstandiging van de studie, de opkomst van het bedrijfsmatig denken, de commercialisatie van het vak en de invloed van het postmodernisme in de discipline.

De bestuurskunde bestudeert het openbaar bestuur in al zijn gevarieerdheid en zoals gezegd, vanuit diverse wetenschappelijke disciplines. Onder openbaar bestuur versta ik het geheel van organisaties en activiteiten die gericht zijn op het bereiken van maatschappelijke doeleinden.² Als bestuurspoliticoloog – dat is een bestuurskundige

*De auteur dankt prof. dr. H. Daudt, prof. mr. H.R. van Gunsteren, dr. P. Nieuwenburg en dr. M.R. Rutgers voor hun commentaar op een eerdere versie van deze oratie. Hij dankt Erik Ackerman voor het redigeren van de tekst.

die met politicologische begrippen bestuurlijke processen analyseert – beperk ik mij bij deze analyse zoveel mogelijk tot het verdwijnen van de politiek en de politicologie uit de bestuurskunde.³ De centrale vraag luidt nauwkeuriger geformuleerd: waarom zijn de politiek en de politicologie uit de bestuurskunde verdwenen? Bij het zoeken naar een antwoord op deze vraag, maak ik zowel gebruik van voorbeelden uit Nederland als de Verenigde Staten, waar het vak wordt aangeduid als public administration. Ik begin dikwijls met verwijzingen naar de Verenigde Staten. Die keuze is gerechtvaardigd omdat de Nederlandse bestuurskunde vanaf het begin een belangrijke importeur is van bestuurskundige ideeën uit de Verenigde Staten. Ik ben mij voorts bewust van het feit dat er ten aanzien van de beginstelling uitzonderingen zijn. Vandaar dat ik tevens op zoek ga naar tegenargumenten om tot een genuanceerd eindoordeel te komen. Om de stelling van “de leegheid” van de bestuurskunde beter te kunnen plaatsen gaan wij eerst in op de relatie tussen de bestuurskunde en de politicologie om daarna de apolitieke en politieke periode van het vak te behandelen. Na deze uiteenzetting ga ik in op de vier verklarende factoren. Ik eindig met een oproep tot reanimatie van de politiek en de politicologie in de bestuurskunde.

De apolitieke periode (1880-1945)

De relatie tussen de bestuurskunde en de politicologie is wel gekenmerkt als een slecht huwelijk: er zijn perioden van toenadering en verwijdering zonder ooit definitief afscheid van elkaar te nemen. De bestuurskunde start in de Verenigde Staten in 1887.⁴ Het vak komt voort uit de rechtswetenschap en de politicologie.⁵ De Amerikaanse founding fathers van het vak Wilson⁶ (1865-1924) Goodnow (1859-1939)⁷ en Willoughby (1867-1960)⁸ hadden veel aandacht voor politieke en juridische vraagstukken. Zij formuleerden de politiek-bestuurlijke dichotomie waarin een analytisch onderscheid wordt aangebracht tussen politiek en bestuur. Deze scheiding was het antwoord op de corrupte en nepotistische praktijken binnen het Amerikaanse “spoils system” en een reactie op de detailbemoeienis van politici met het bestuur. De politiek-bestuurlijke dichotomie is er de oorzaak van dat de politicologie en de bestuurskunde uiteengroeien. Politicologen zijn meer geïnteresseerd in de grote vraagstukken – het maken van een constitutie – terwijl bestuurskundigen meer aandacht hebben voor het “runnen” van de grondwet.⁹

Volgens Amerikaanse bestuurskundigen is voor het uitvoeren van de constitutie kennis uit het bedrijfsleven van groot belang. Het Scientific Management van Taylor – gebaseerd op inzichten uit de private sector – komt daardoor in de belangstelling van de bestuurskunde te staan.¹⁰ Bestuurskundigen ontwikkelen met behulp van inzichten uit de bedrijfskunde de Science of Administration.¹¹ De wetenschap van het bestuur – algemeen geldend voor zowel de private als de publieke sector – richt zich op efficiency als kernvraagstuk. Het analyseren van politieke waarden betekent volgens de aanhangers van de Science of Administration het afdingen op de fundamentele waarde van de efficiency binnen de bestuurskunde. Volgens deze stro-

ming is inspraak van burgers binnen een democratie wel wenselijk, maar inefficiënt. In Nederland begint de bestuurskunde veertig jaar later dan in de Verenigde Staten. Arbitrair startpunt is hier de benoeming van G.A. van Poelje in 1927 tot hoogleraar bestuurswetenschappen aan de Economische Hogeschool te Rotterdam. In Nederland zijn het vooral juristen met interesse in het lokale bestuur die in de beginperiode een belangrijke rol spelen bij de ontwikkeling van het vak. De rechtswetenschap schiet tekort om de bestuurlijke problemen van met name de grote steden aan te pakken. Voorbeelden naast Van Poelje¹² zijn J. in 't Veld¹³ en Kleijn.¹⁴ De bestuurskunde blijft aan de Nederlandse universiteiten lange tijd een marginale bezigheid. In 1961 noemt Brasz de bestuurskunde nog een bijwagen van het recht.¹⁵ De eerste generatie bestuurskundigen in Nederland is voor de opbouw van het vak aangewezen op de Verenigde Staten. Zij waren net als de Amerikanen de mening toegedaan dat er meer gebruik moest worden gemaakt van kennis uit de bedrijfsleer.¹⁶ De introductie van de bedrijfswaarden betekende dat er minder aandacht was voor politieke processen, vandaar de aanduiding apolitieke periode.

De politieke periode (1945-1980)

Na de Tweede Wereldoorlog ontstaat er binnen de bestuurskunde een politieke of politicologische school. De aandacht richt zich daarbij op de politieke aspecten van het beleid en de overheidsbureaucratie. De concentratie op economie en efficiency is volgens vele bestuurskundigen te mager, omdat er in de publieke sector altijd meer waarden - zoals politieke, juridische en ethische - in het geding zijn. Gaus stelt daarom dat elke bestuurskundige theorie een theorie van de politiek veronderstelt.¹⁷ Waldo merkt op dat het in de praktijk niet goed mogelijk is politiek en bestuur uit elkaar te houden en dat de studie van waarden voor de bestuurskunde van belang blijft.¹⁸ De politieke studie van het openbaar bestuur krijgt langzamerhand meer aanhang.

De politicologische benadering binnen de bestuurskunde bestaat uit twee scholen: de beleidsschool en de bureaupolitieke school. De beleidsschool bestudeert politieke toe- en verdelingsvragen binnen beleidsprocessen: wie krijgt wat, wanneer en hoe?¹⁹ Wildavsky analyseert bijvoorbeeld de politieke aspecten van het begrotingsbeleid. Daarmee prikt hij het instrumenteel-rationele beeld rond de totstandkoming van de federale begroting door.²⁰ Het is voornamelijk een politiek proces. Wildavsky richt zich later op het gehele beleidsproces en stelt dat beleidsanalisten machthebbers de waarheid moeten zeggen.²¹ In Nederland zijn het vooral Kuypers²² en Hoogerwerf²³ die de aanzet tot de studie van het beleid geven, die door anderen verder wordt uitgewerkt.²⁴

De bureaupolitieke school maakt duidelijk dat de anonieme bureaucratie en de overheid als eenheid niet bestaan. Binnen de overheidsbureaucratie vinden dikwijls politieke processen plaats. De analyse van Allison over de Cuba-crisis geeft aan dat de overheid niet bestaat, maar dat er voortdurend sprake is van politieke processen tus-

sen verschillende organisatie-onderdelen.²⁵ In Nederland krijgt de politieke school binnen de bestuurskunde een impuls door het conflict-Daudt.²⁶ Er komt een diaspora van politicologen op gang die zich elders bezig gaan houden met bestuurspolitieke vraagstukken. Het systeemmodel van de politicoloog Easton is daarbij inspiratiebron.²⁷ De bestuurspolitologen Scholten, Rosenthal en Van Schendelen breken de “black box” van het openbaar bestuur als subsysteem van het grotere politieke systeem steeds verder open.²⁸

De beginstelling van deze oratie luidt echter dat de politieke periode uit de bestuurskunde al weer ver achter ons ligt. De politicologische school is in de jaren tachtig en negentig van de 20e eeuw uit de bestuurskunde verdwenen.

De verzelfstandiging van het vak

De eerste verklaring voor het verdwijnen van de politiek en de politicologie uit de bestuurskunde is de verzelfstandiging van het vak. Het losweken van de traditionele basisdisciplines is een patroon dat bij de verzelfstandiging van vele academische vakken plaatsvindt. Het heeft simpelweg te maken met arbeidsdeling en specialisatie. Bij een afsplitsing van een vak vindt er een streven naar autonomie plaats. Dit leidt tot een zekere mate van institutionele wedijver. De nieuwe beoefenaren hebben in eerste instantie te maken met wantrouwen van de gevestigde orde en willen zich zoveel mogelijk bewijzen. Dat geldt zeker voor een vak dat zich multi- of interdisciplinair presenteert.

Met de toename van het aantal studenten en de wetenschappelijke staf neemt het zelfbewustzijn van het vak echter toe. De expansie van het vak is in de Verenigde Staten toegeschreven aan de groei van de federale staat. In Nederland is de relatie tussen de groei van de bestuurskunde en de verzorgingsstaat minder duidelijk. De werkelijke “take off” van de bestuurskunde – qua studentenaantallen, medewerkers en institutionele zelfstandigheid - heeft pas plaats in de jaren tachtig en negentig van de 20e eeuw. In Nederland lijkt de groei van de bestuurskunde eerder te maken te hebben met de sanering van de verzorgingsstaat, dan met de groei daarvan.

Waarschijnlijk is dat niet de opzet van de grondleggers geweest, maar de maatschappelijke opvattingen rond de sanering van de verzorgingsstaat bepalen voor een belangrijke deel de onderzoeks- en onderwijsagenda van de bestuurskunde. De bestuurskunde is volgend op maatschappelijke trends en weinig anti-cyclisch.

In 1976 start de eerste volledige bestuurskunde opleiding in Twente. Het is een multidisciplinaire studierichting met vier vakgroepen: recht, economie, politicologie en sociologie. Het uitgangspunt lijkt te zijn dat de integratie van de kennis in de hoofden van de studenten moet plaatsvinden. Door de oprichting in 1984 van de gemeenschappelijke bestuurskunde opleiding in het Westen van Nederland – Leiden en Rotterdam - presenteert de bestuurskunde zich nog meer als een zelfstandig vak. Het multidisciplinaire vak is via de integratie van kennis op weg naar zelfstandigheid. Over de integratie van kennis is nadien weinig meer vernomen. Rutgers stelt dat het

ideaal van een interdisciplinaire wetenschap tot nu toe niet is bereikt. Er is geen sprake van een geaccepteerde en algemeen erkende conceptie rond de studie. Er is ook geen algemene theorie over de integratie van kennis voorhanden.²⁹ Van Braam komt op basis van een analyse van veertig bestuurskundige oraties tot dezelfde conclusie.³⁰ Bij het tienjarig bestaan in 1994 van bestuurskunde Leiden/Rotterdam presenteren de beide vakgroepen zich echter zelfbewust. Bestuurskunde is een vak omdat er steeds meer studenten, vakgroepen, medewerkers en hoogleraren zijn en de internationale prestaties toenemen.³¹

De conclusie in relatie tot de beginstelling luidt dat de verzelfstandiging van de bestuurskunde tot minder aandacht voor politieke vraagstukken leidt. Op deze manier profileert de snel groeiende bestuurskunde zich ten opzichte van de politicologie. Bestuurskundigen waken voor een te sterke politicologisering van het vak, waardoor de politiek naar de achtergrond verdwijnt.

Het bedrijfsmatig denken

De tweede factor die het verdwijnen van de politiek en de politicologie uit de bestuurskunde kan verklaren is de opkomst van het bedrijfsmatig denken. Daarmee keert de bestuurskunde in feite terug naar de beginperiode van het vak: de eerder genoemde apolitieke periode, waarin kennis uit de bedrijfskunde een belangrijke rol speelt en efficiency de dominante waarde is.

Het benadrukken van het apolitieke karakter is echter in de jaren tachtig en negentig veel sterker dan in de beginperiode van de bestuurskunde omdat de bedrijfskundige kennis ondersteund wordt door het postmodernisme, waarover later meer.

Pollitt stelt dat het “managerialism” van de jaren tachtig en negentig een vorm van neo-Taylorisme is.³² Het is volgens hem een ideologie bij uitstek. Het bedrijfsmatig denken is nodig om de noodzakelijke sanering van de verzorgingsstaat te begeleiden. Daarvoor in de plaats komt de managementstaat.³³ Deze staat richt zich met behulp van inzichten uit de private sector op de sanering van de verzorgingsstaat. Voor deze omslag is een nieuwe taal nodig: een ambtelijke organisatie wordt een onderneming, een ambtenaar een publiek ondernemer, het bestuursgebouw het bedrijfsgebouw en de kantine het bedrijfsrestaurant. De grens tussen de publieke en private sector – een kenmerk van de liberale rechtsstaat – verwatert steeds meer, waardoor ambtenaren moeten schipperen tussen publieke en private waarden.³⁴ De aandacht komt sterk te liggen op de effectiviteit en efficiency van het overheidsbeleid en de overheidsorganisaties.

Het bedrijfsmatig denken stelt het openbaar bestuur gelijk met een bedrijf. In de radicale beginperiode – de jaren tachtig van de 20^e eeuw – ligt de nadruk op privatisering van overheidsdiensten. Goed presterende bedrijven en managers uit het bedrijfsleven zijn een voorbeeld voor de overheid. Het gaat gepaard met een stevige kritiek op de overheidsbureaucratie. Na de radicale kritiek komt er in Nederland onder invloed van ontwikkelingen in de Verenigde Staten in de jaren negentig een

beweging op gang die bekend staat als Reinventing Government.³⁵ De invloed van deze beweging beperkt zich niet alleen tot het bestuur van Zuid-Holland, waar de provincie op basis van deze inzichten gaat bankieren, maar verspreidt zich als een zuurdesem over het gehele openbaar bestuur. Reinventing Government probeert aansluiting te vinden bij innovatieve voorstellen die door de financiële krapte toch al bij de overheid plaatsvinden. De bestuurskunde haalt de politiek-bestuurlijke dichotomie weer van stal voor zover deze de verzelfstandiging van overheidsdiensten rechtvaardigt.³⁶

In relatie tot de beginstelling betekent de opkomst van het bedrijfsmatig denken dat ambtenaren zich steeds meer manager voelen, waardoor zij politieke processen en staatsrechtelijke “checks and balances” als een sta-in-de-weg beschouwen voor de missie die zij moeten vervullen. Door het bedrijfsmatig denken wordt de politiek – net als sigaretten en Coca Cola – licht van inhoud. Het doelrationeel handelen – efficiency – verdrijft het waardenrationeel of politieke handelen.

De commercialisatie van de bestuurskunde

De derde verklaring voor het verdwijnen van de politiek en de politicologie uit de bestuurskunde is de commercialisatie van het vak. Wildavsky vindt dat bestuurskundigen en beleidsanalisten machthebbers de waarheid moeten zeggen. De bestuurskundige onderzoeker of beleidsanalist prikt mythen door en stelt kritische vragen. Door allerlei ontwikkelingen lijkt dit voor de bestuurskunde steeds lastiger te zijn en spreekt de bestuurskundige in sommige gevallen de waarheid van de machthebbers.³⁷ Wanneer wij de politicologie en de bestuurskunde vergelijken is het meest opvallende dat de bestuurskunde meer gecommmercialiseerd is geraakt dan de politicologie. Hoe komt dat? Het actief deelnemen aan derde geldstroom onderzoek door bestuurskundigen kan niet alleen verklaard worden uit de beperkte financiële middelen van de universiteiten in het algemeen en de vakgroepen in het bijzonder. De bestuurskunde kent in de jaren tachtig, door de uitzonderingspositie die zij binnen de Taak Verdelings Operatie en Groei en Krimp Operatie inneemt, in vergelijking met andere vakgroepen een behoorlijke financiële basis. De commercialisatie moet dus andere redenen hebben, dan alleen gebrek aan geld. Een belangrijke reden ligt bij de opvattingen rond het vak. Elke beginnende student leert dat de bestuurskunde zowel descriptief als prescriptief is. De bestuurskunde stelt zich niet tevreden met louter onderzoek, maar wil ook adviezen uitbrengen over hoe het openbaar bestuur zich zou moeten verbeteren. Daardoor raakt zij steeds meer betrokken bij onderzoek dat relevant moet zijn voor het openbaar bestuur. Deze verstrengeling is mede gegroeid door het feit dat de overheid door bezuinigingen en groeiende complexiteit steeds meer behoefte heeft aan bestuurskundig advies. Bestuurskundigen gaan daarbij samenwerken met commerciële adviesbureaus – Twijnstra en Gudde, Berenschot, Bakkenist, B&A en KPMG – die in toenemende mate afnemers van bestuurskunde studenten zijn. Naast de wetenschappelijke resultaten van een onder-

zoek lijkt het succes van een bestuurskundige steeds meer samen te hangen met de positie die hij of zij binnen sociale netwerken inneemt en de aandacht die een bestuurskundige in de media krijgt. Naast intellectuele capaciteiten geven organisatievaardigheden steeds meer de doorslag.

Waarom speelt de commercialisatie van de bestuurskunde een rol bij het verdwijnen van de politiek en de politicologie uit de bestuurskunde? Bestuurskundige adviseurs worden dikwijls ingeschakeld om het politieke en bestuurlijke proces te managen. Scherper geformuleerd, een bestuurskundige wordt gevraagd het bestuur uit de sfeer van de politiek te halen. Adviezen met vraagstellingen over macht en verantwoording maken bij voorbaat weinig kans. Bestuurskundig advies over het beheersen en inrichten van processen is meer succesvol. Een gevolg hiervan is dat bestuurskundigen het politieke niet meer accentueren. Zij maken echter binnen het politieke proces dikwijls een keuze voor één van de partijen en zijn daarmee politiek.

Het postmoderne denken

De vierde en waarschijnlijk belangrijkste reden voor het verdwijnen van de politiek uit de bestuurskunde is de opkomst van het postmodernisme. Deze stroming is volgens Wilterdink lastig te definiëren.³⁸ Het postmodernisme zet zich af tegen alles wat voortkomt uit de Verlichting en laat verschillende stijlen toe. Het postmodernisme komt voor in de kunst, de architectuur en de literatuur. De meest kernachtige omschrijving van het postmodernisme is dat het zich verzet tegen de grote politieke en wetenschappelijke verhalen van de Verlichting.

Het postmodernisme is een boeiende ontwikkeling, die echter ten onrechte is doorgedrongen in de wetenschap en de politiek. In de wetenschap betekent het postmodernisme dat het vertrouwen in de rede verdwijnt. Volgens postmodernisten bestaat de objectieve waarheid niet. Feiten krijgen volgens hen slechts betekenis binnen theorieën, die sociale constructies zijn. Dit is het zogenaamde sociaal-constructivisme. Icke heeft er al op gewezen dat het sociaal-constructivisme een gevaarlijke levenshouding is, wanneer men bijvoorbeeld een spookrijder tegenkomt. Collins stelt dat er altijd sociale constructies zullen zijn, maar dat het sociologisch realisme ons de verzekering geeft dat er verschillende realiteitsitems bestaan zoals: taaluitingen, andere mensen, tijd, ruimte en materiële zaken. Natuurlijk zijn er altijd illusies, maar deze kunnen worden ontmaskerd en gerectificeerd.³⁹ Postmodernisten volharden echter in hun standpunt dat er alleen maar teksten zijn. Zij staan methodologisch op het standpunt dat alles kan of beter gezegd, dat niets hoeft.

Ten aanzien van de politiek concluderen de postmodernisten dat er geen religieus of politiek centrum meer nodig is. Na Auschwitz en Hiroshima bestaan God en de politiek niet meer. Daardoor verdwijnen de moraal en de politiek uit de maatschappij. De enige juiste levenshouding die overblijft is een ironische. De grote wetenschappelijke en politieke verhalen dienen te worden gedeconstrueerd. Wat overblijft zijn kleine verhalen.

Waarom krijgt een dergelijke anti-wetenschappelijke en anti-politieke opvatting zoveel aanhang? Volgens Wilterdink en Collins zijn daar verschillende verklaringen voor. In de eerste plaats is er door de informatierevolutie sprake van verwarrende tijden. Hoewel de technische mogelijkheden toenemen om verschijnselen beter te doorgronden raken sociale wetenschappers door de ongelofelijke hoeveelheid teksten die de tekstverwerker uitspuugt in verwarring. Zij denken dat alles tekst is. Teksten verwijzen echter, hoe gebrekkig ook, toch altijd naar iets buiten de tekst zelf. Het postmodernisme legitimeert deze verwarring. In de tweede plaats past het postmoderne denken in een maatschappelijke context waarin sprake is van de teloorgang van traditionele partijpolitieke ideologieën, zoals het socialisme en het communisme. Vele teleurgestelde neo-marxisten zoeken hun heil in het postmodernisme. Dat geldt voor Castells, maar ook voor Frissen. Ik citeer uit de lege staat:

Het tweede fragment is onvermijdelijk: Manuel Castells en zijn fenomenale werk over “The information age”. Het neo-marxistische verleden spreekt mij bovendien aan, omdat ik dat grote verhaal ook een tijdje heb verteld.⁴⁰

In de derde plaats past het postmodernisme als ideologie uitstekend bij de nieuwe sociale bewegingen zoals de milieu- en natuurorganisaties, de vrouwenbeweging, de homobeweging en etnische groepen, die geen plaats hebben binnen de traditionele ideologieën. Het kleine verhaal maakt de maximale ontplooiing van de eigen groep binnen de pluriforme maatschappij mogelijk, zonder dat er tot afstemming tussen de groepen hoeft te worden gekomen. Dit leidt tot een vorm van politiek die wij kunnen omschrijven als identiteitspolitiek of de politiek van het verschil. De politiek draait steeds meer om het benadrukken van de eigen identiteit zonder nog tot afstemming te komen.

Bij een botsing tussen verschillende identiteiten of waarden tussen de groepen geeft het postmodernisme echter niet thuis. Het postmodernisme geeft daarmee aanleiding tot progressieve dilemma's: hoe te kiezen tussen vrouwenemancipatie en hoofdoekjes, tussen de vrijheid van meningsuiting en intolerant fundamentalisme, de mening van de Imam en die van het COC? Daarmee zijn wij aangeland bij het kernprobleem van het postmodernisme: het leidt tot een extreme vorm van waardenrelativisme. Het postmodernisme heeft uiteindelijk geen oordeel over juridische, ethische en morele vraagstukken.

Postmodernisme in de bestuurskunde

Frissen heeft de postmoderne opvattingen met veel verve naar voren gebracht in de bestuurskunde en binnen het openbaar bestuur. De aanhangers van het postmodernisme vormen nog een betrekkelijk kleine minderheid, maar hun opvattingen hebben veel invloed in de bestuurskunde en binnen het openbaar bestuur.⁴¹ Frissen ontvouwt zijn postmoderne gedachtegoed in twee boeken: *De virtuele staat* en *De*

lege staat.⁴² In het eerste boek – De virtuele staat – zet hij nog redelijk voorzichtig en elegant de opvattingen van het postmodernisme uiteen. Hij is geïnspireerd door zijn onderzoeken naar bureaucratistische culturen, experimenten met I.C.T. en verzelfstandiging van uitvoerende diensten. De politiek raakt volgens Frissen gefragmenteerd. Het tweede boek – de lege staat – is qua inhoud en vormgeving veel radicaler. Frissen neemt op de eerste pagina zelfs afstand van zijn boek. Hij voelt zich niet meer verantwoordelijk voor de tekst, hoewel het zeer waarschijnlijk is dat het boek wel meeltelt op de publicatielijst. De tekst is geformuleerd met een ondertoon van ironie, maar het is in wezen het cynisme van een dader die zijn daad ontkent. De belangrijkste stelling van Frissen is dat de plek van de macht leeg raakt en de politiek verdampt. Ik citeer wederom uit de lege staat:

Politiek is de tweede bron van fascinatie. Vooral het tragische karakter ervan komt meer en meer aan de oppervlakte. Het is de tragiek van de onafwendbaarheid. De enigszins vermoeide en decadente samenleving die Nederland is, heeft geen centrum meer nodig, waar het grote verhaal van het goede en het rechtvaardige wordt verteld. Er zijn vele kleine verhalen in de pluraliteit van minderheden die ons land is, nu meer dan ooit. Politiek is niet alleen verplaatst, maar eerder nog verdampt. De plek van de macht is leeg geraakt, alle pogingen om tot substantiële vulling te komen zijn vruchteloos.⁴³

Hiermee zijn de consequenties van het postmodernisme binnen de bestuurskunde voor de politiek en de overheidsbureaucratie duidelijk. Frissen heeft weinig vertrouwen in politieke partijen en ziet daarvoor amper toekomst. Dat geldt ook voor de overheidsbureaucratie die zich moet aanpassen. De ouderwetse hiërarchische structuren moeten op de helling en de fictie van de ministeriële verantwoordelijkheid wordt ontmaskerd. De burger is geëmancipeerd en redt zich wel. Het benadrukken van het primaat van de politiek is een laatste stuiptrekking van de verdwijnende politiek. De maakbaarheid van de samenleving is voorbij. De overheid bestaat niet meer, maar maakt deel uit van complexe beleidsnetwerken waarin zij dient te onderhandelen. Met deze teksten van Frissen heb ik drie problemen.⁴⁴ In de eerste plaats hanteert hij een enge definitie van politiek. Partijpolitiek is een belangrijk onderdeel van de politiek, maar vormt er slechts een beperkt onderdeel van. Politiek komt ook los van democratische politieke partijen voor. Zonder politieke partijen zijn er nog altijd machthebbers die besluiten nemen. In de tweede plaats schetst Frissen geen alternatief voor het huidige politieke systeem. De politieke alternatieven die hij noemt zijn de technocratie en het neo-corporatisme, waarvan het democratisch gehalte kan worden betwijfeld.⁴⁵ In de derde plaats heeft Frissen wel interessante gedachten, waar wetenschap dikwijls mee begint, maar weigert hij keer op keer de empirische cyclus te doorlopen. Dat is vanuit het postmodernisme misschien consequent geredeneerd, maar verhalen zijn geen wetenschappelijke theorieën. Frissen toont zich niet kwetsbaar en twijfelend zoals het een wetenschapper betaamt. Door het ontwijken

van kritiek is het postmodernisme eigenlijk toch weer een groot verhaal. Het is een verhaal dat altijd waar is en daarmee een tautologie. Net zoals de theorie van het marxisme. Als de revolutie niet plaatsvindt waar Marx dat voorspelt, dan ligt het niet aan de theorie, maar aan het valse bewustzijn van de arbeiders.

In relatie tot de beginstelling betekent de opkomst van het postmodernisme in de bestuurskunde dat de politiek niet meer serieus wordt genomen. De postmoderners bevinden zich op een glijdende schaal van politieke gelatenheid tot nihilisme. In de Franse filosofie heeft het postmodernisme volgens Van Middelaar de moord op de politiek voltooid. Hij noemt dit verschijnsel “politicide”.⁴⁶ In de bestuurskunde is het niet veel anders.

De stelling empirisch benaderd

Laten wij teruggaan naar de beginstelling, namelijk dat de politiek en de politicologie uit de bestuurskunde zijn verdwenen. Een krachtige beginstelling vereist zelfonderzoek. Kan ik de stelling handhaven? Is er bijvoorbeeld empirisch materiaal voorhanden waarmee wij de stelling kritisch kunnen benaderen? Klopt de stelling of is nuancering op zijn plaats?

Laat ik het Amerikaanse onderzoek van Lan en Anders aanhalen.⁴⁷ De data voor het Amerikaanse onderzoek hebben betrekking op alle gepubliceerde artikelen in acht academische en professionele tijdschriften op het gebied van de public administration in de periode 1993-1995. Uit het onderzoek blijkt dat 34,6% van de inhoud van 431 artikelen betrekking heeft op organisatie- en managementvraagstukken. Nog eens 13 % heeft betrekking op vraagstukken van personeelsmanagement. In totaal gaat dus 47,6% - bijna de helft - van de artikelen over management.

Desondanks dient de beginstelling voor de Amerikaanse situatie te worden gerelativeerd. De sterke aandacht voor management- en organisatievraagstukken, betekent niet dat de public administration in het geheel geen aandacht meer heeft voor politieke en juridische vraagstukken. Uit hetzelfde onderzoek blijkt dat 11,4% van de artikelen nog betrekking heeft op politieke en juridische instituties en processen. Er is nog steeds aandacht voor politiek en recht, maar de slotconclusie van Lan en Anders is dat de bulk van de artikelen vanuit een managementperspectief is geschreven. Een snel onderzoek naar de inhoud van de Nederlandse bestuurskunde tijdschriften – nader onderzoek is vereist – leidt eveneens tot het inzicht dat de aandacht voor managementvraagstukken binnen Nederlandse bestuurskunde bladen is toegenomen, maar dat dit minder extreem is dan in de Verenigde Staten. Bij nadere analyse van de categorie politieke en juridische processen blijkt, dat net als in de Verenigde Staten, deze artikelen vooral geschreven zijn vanuit een management- en organisatieperspectief. Het gaat daarbij in Nederland om bestuurlijke vernieuwing en gemeentelijke herindelingen. Bovendien blijkt uit de Nederlandse bestuurskunde tijdschriften dat er tussenfiguren zijn die zich enigszins lijken te onttrekken aan bovengenoemde verklaringen voor het verdwijnen van de politiek, of althans naar

democratische alternatieven blijven speuren.⁴⁸

Deze gegevens leiden tot de conclusie dat de beginstelling dient te worden genuanceerd. De politiek is niet geheel uit de bestuurskunde verdwenen. Het onderscheid tussen politiek van de eerste en de tweede orde kan verhelderend werken bij deze nuancering⁴⁹ Politiek van de eerste orde heeft betrekking op conflicten om het politieke systeem. Het gaat om de vraag of de bestaande dwingend toegewezen waarden en instellingen van de maatschappij moeten worden gewijzigd. Politiek van de tweede orde heeft betrekking op conflicten binnen het politieke systeem waarbij het steeds meer gaat om de technische en organisatorische aspecten van de politiek. De nuancering van de beginstelling luidt dat de bestuurskunde zich in toenemende mate richt op politiek van de tweede orde: de management aspecten van de politiek. De hedendaagse bestuurskunde heeft nauwelijks meer aandacht voor de politiek van de eerste orde. Dit zijn de vraagstukken rond de staat, ideologie, macht, gezag, revoluties, beslissingen en niet-beslissingen of te wel het kader waarbinnen het openbaar bestuur functioneert.

Politieke Reanimatie

Het zal u niet verbazen dan ik aan het slot van mijn betoog een pleidooi houd voor een reanimatie van de politiek en de politicologie in de bestuurskunde.⁵⁰ Over het herstel van de politiek wil ik drie opmerkingen maken. In de eerste plaats keer ik terug naar het debat tussen modernen en postmodernen. Dit debat sluit politiek in de toekomst namelijk niet uit. In de tweede plaats ga ik in op de vraag wat politiek is en betoog ik dat een herstel van de politieke school binnen de bestuurskunde urgent is. In de derde plaats ga ik in op mijn agenda voor de toekomst.

Modernen en postmodernen

Bij het doorgronden van het debat tussen modernen en postmodernen blijkt dat de rol van de politiek in de toekomst niet is uitgespeeld. Het meest opvallende bij de discussie tussen modernen en postmodernen is dat zij bij de analyse van veranderingen in het politieke systeem veel dichter bij elkaar liggen dan zij in het debat suggereren. De verklarende factoren voor veranderingen in het politieke systeem na 1989 zijn bij modernen en postmodernen dikwijls dezelfde. De veranderingen hebben betrekking op de internationalisering van de economie, de individualisering van de burger, de teloorgang van de traditionele partijpolitieke ideologieën en de I.C.T.-revolutie. De meningsverschillen tussen modernen en postmodernen hebben vooral betrekking op de toekomst van de politiek en het gemak waarmee postmodernen overgaan van empirisch intuïtie naar normatieve stellingnamen.

Een terugkeer van de politiek lijkt ook niet helemaal uitgesloten als wij kijken naar een belangrijke bron waarop de postmodernen zich baseren, namelijk het werk van sociologen en politicologen, die in de jaren zestig eveneens het einde van de ideologie

aangaven en diepgravende analyses maakten van de overgang van de industriële naar de post-industriële maatschappij. Zij zagen nog wel degelijk een rol voor ideologie en politiek weggelegd. Bell, Shils en Lipset laten de mogelijkheden voor nieuwe ideologieën en vormen van politiek open.⁵¹

Postmodernen zelf trekken ook niet allemaal de conclusie dat het gedaan is met de politiek. Frissen baseert zich mede op de filosoof Rorty die expliciet stelt dat het postmodernisme tot het privé-domein behoort en niet tot het politieke. Zijn boek *Achieving our Country* is bovendien voor Amerikaanse begrippen een bijzonder politiek boek.⁵²

De studie van de politiek

Waarom zie ik nog wel een toekomst voor de politiek en de politicologie binnen de bestuurskunde? De studie van de politiek blijft van belang omdat keer op keer blijkt dat de geschiedenis en de politiek niet eindigt. De herhaalde aankondigingen van het einde van de geschiedenis en de politiek lijken te maken te hebben met overgangssituaties in de geschiedenis. Hegel, Marx, Kojève en Fukuyama kondigden allemaal het einde van de geschiedenis en de politiek aan. Op dergelijke momenten ontbreken de theorieën om de nieuwe ontwikkelingen te duiden. Het is dan de weg van de minste intellectuele inspanning om het einde van de geschiedenis en de politiek aan te kondigen.

In de politiek blijft het naar mijn mening gaan om macht, gezag en de toedeling van waarden. Ik merk op dat in deze definitie de controle op de macht is inbegrepen.⁵³

Politiek is er altijd, zelfs als politieke partijen verdwijnen. Juist in een periode waarin de politieke partijen lijken te verdwijnen, wordt de controle op de macht belangrijker. Politiek vindt namelijk in verschillende systemen plaats, waarvan het democratische er slechts één is. Van Gunsteren stelt dat het democratisch systeem zo normaal wordt gevonden, dat het ten onrechte niet meer wordt bediscussieerd.⁵⁴

Dat wil niet zeggen dat alles bij het oude blijft. Critici zullen mij voor de voeten werpen dat ik de afgelopen decennia niet heb opgelet en dat er het nodige in het politieke en bestuurlijke systeem is veranderd. Ik ben het eens met de stelling dat er het één en ander veranderd is in het politiek en bestuurlijke systeem. Tussen de uitersten van continuïteit en discontinuïteit blijft zich echter de politiek bevinden. De kenmerken van de politiek kunnen door historische ontwikkelingen wel veranderen, maar de kern blijft dat politiek betrekking heeft op elites, die met behulp van ideologieën toedelvraagstukken legitimeren. Dat is op dit moment een combinatie van markt, bedrijfsmatig en postmodern denken. Het apolitieke van de staat is dikwijls het politieke. Om een paar recente voorbeelden te geven: de invoering van de Euro, de belastinghervorming van Vermeend, de besluitvorming rond de Europese integratie, de invoering van de bachelor-master structuur aan de universiteiten, de herstructurering van de varkenshouderij, de aanpak van de mond en klauwzeer crisis en de totstandkoming van de nieuwe Vreemdelingenwet worden als managementbesluiten gepre-

senteerd. Zij worden gepresenteerd als technocratische dossiers, maar het zijn in werkelijkheid politieke besluiten van de eerste orde. Zij worden echter bediscussieerd in het kader van de politiek van de tweede orde: als management- en beheersproblemen. Het bestuderen van deze politieke verschijnselen blijft een belangrijke taak voor de bestuurskunde. De politiek wordt tegenwoordig in de termen van Habermas teveel opgevat als een irrationele restcategorie. Door het verdwijnen van de politiek en de politicologie uit de bestuurskunde levert het vak teveel de ingrediënten, waarmee de maskerade van de huidige politieke elites in stand wordt gehouden: wij zijn managers en geen politici!

Agenda voor de toekomst

Een oratie is een aardige gelegenheid iets te zeggen over de activiteiten die ik in de toekomst wil ontplooiën. Mijn toekomstige onderwijs- en onderzoeksactiviteiten blijven liggen in het verlengde van eerder werk en deze rede. Wat betreft onderzoek zal mijn aandacht zich richten op bestuurlijke vraagstukken binnen de context van de politiek van de eerste orde. Het onderzoek zal blijven gaan over het functioneren van kabinetten, de relatie tussen de staat en de bureaucratie en de verbanden tussen staat en maatschappij die wij eufemistisch aanduiden als het poldermodel. Op onderwijs- en onderzoeksterrein zal ik verder werken aan de uitbouw van de Haagse Vestiging van de Universiteit Leiden. De agenda's van het College van Bestuur van de Universiteit Leiden en die van het gemeentebestuur van de stad Den Haag leiden binnen de Haagse Vestiging tot een sterke synergie. Deze extra energie zal zich de komende jaren richten op het ontwikkelen van tweejarige master-opleidingen. Deze zou ik in het verlengde van dit betoog liefst zo breed mogelijk willen opzetten. Deze breedte is noodzakelijk omdat de rechtswetenschappen, de politicologie en de bestuurskunde zich niet tot enge specialismen dienen te ontwikkelen. Het blijven vakken die over botsende waarden, individueel en sociaal gedrag gaan. Door de gevoeligheid van deze vakken voor modes en ideologieën is een brede academische opleiding van belang. Ik zou in het eerste jaar aandacht willen schenken aan filosofie, wetenschapsfilosofie, methoden en technieken, geschiedenis, recht, politicologie, sociologie, economie en bedrijfskunde. In het tweede jaar kunnen de deelnemers kiezen voor gespecialiseerde masters in rechten, politieke wetenschappen of bestuurskunde, waarbij problemen uit de praktijk leidraad zijn voor een verdere academische specialisatie. Voor deze tweede fase van de Haagse Vestiging heb ik de steun van de faculteiten in Leiden hard nodig. Juist de Haagse Vestiging biedt organisatorische mogelijkheden om multi-disciplinaire opleidingen van de grond te krijgen.

Conclusie

Deze rede begint met de stelling dat de politiek en de politicologie uit de bestuurskunde zijn verdwenen. De “leegheid” van de bestuurskunde is verklaard met behulp van vier factoren: de verzelfstandiging van het vak, de opkomst van het bedrijfsmatig denken, de commercialisatie van de studie en de invloed van het postmodernisme. Het betoog leidt tot nuancering van de beginstelling. Er is in de bestuurskunde nog wel aandacht voor politieke en politicologische vraagstukken, maar deze worden in toenemende mate vanuit een managementperspectief geanalyseerd. Daardoor wordt de politiek teveel opgevat als een irrationele restcategorie. Hoewel de politiek en het bestuur na 1989 zijn veranderd, blijft politiek draaien om elites die hun toedelingsvraagstukken ideologisch legitimeren. Het bestuur blijft binnen deze politieke orde functioneren en is daarmee nog altijd politiek. De studie van de politiek blijft daarom voor de bestuurskunde zeer relevant. Vandaar een oproep tot reanimatie van de politiek en de politicologie in de bestuurskunde.

Dankwoorden

Aan het einde van dit betoog wil ik een aantal dankwoorden uitspreken:

Dames en heren studenten van de Haagse Vestiging en de Universiteit van Leiden. Ik vertel u geen geheim dat ik onderwijs een van de belangrijkste taken van de universiteit vind. Natuurlijk in combinatie met onderzoek, maar de onderwijstaken zijn de laatste decennia verwaarloosd, door beleid gericht op de productie van artikelen, waarvoor iedereen wel weet wie veel schrijft, maar niet meer waarover.

Medewerkers van de Haagse Vestiging: Merel, Laura, Martina, Margriet, Respati, Laetitia, Joost en Frans. De krachtsinspanningen die jullie de afgelopen twee jaar hebben verricht zijn indrukwekkend, hoewel jullie de laatste tijd iets teveel over vrije dagen en vakanties beginnen. Bedankt voor het feit dat jullie mij laten geloven dat ik directeur van de Haagse Vestiging ben.

De leden van het College van Bestuur van de Universiteit Leiden bedank ik voor het in mij gestelde vertrouwen. Beste Breimer, Vredevoogd en Van Bergen. Het besturen van een complexe organisatie, die de universiteit volgens de bestuurskundige literatuur is, blijkt geen sinecure. Het is roeren in een soort oersoep van problemen, oplossingen en besluiten. Soms hebben jullie een oplossing, maar ik geen probleem, terwijl het omgekeerde ook dikwijls voorkomt. Het getuigt echter van bestuurlijke moed om een experiment in Den Haag te starten. Dank ben ik tevens verschuldigd aan de oud-rector: W.A. Wagenaar. Voor de “bulldozer-achtige”-steun bij deze benoeming en voor het feit dat ik als een van de laatsten uit Leiden werd meegesleept naar het theater van de toverlantaarn te Zeist.

Tevens wil ik Adriaan in 't Groen bedanken voor zijn inzet. Naast opleidingen voor de publieke sector, is er in Den Haag nu ook sprake van een hernieuwde samenwerking tussen de kunsten en de wetenschappen.

Ik dank de leden van het bestuur van de faculteit der Sociale Wetenschappen voor het in mij gestelde vertrouwen. Ik kijk uit naar de verdere samenwerking tussen de faculteit en de Haagse Vestiging.

Zeer positief ben ik over de samenwerking met het College van Burgemeester en Wethouders van de stad Den Haag. Burgemeester Deetman is natuurlijk nog altijd een beetje minister van Onderwijs. Als student maakte ik hem mee in een periode van bezuinigingen, nu als bouwer van de universiteitsstad Den Haag. Dat is prettig samenwerken. Dat geldt ook voor de andere wethouders. In het bijzonder noem ik wethouder Heijnen van Onderwijs, die mij vanaf het begin alle steun gaf. En natuurlijk bedank ik diverse ambtenaren – de zwoegers in het vooronder – bij wie ik de deur in het IJspaleis plat loop.

Erkentelijk ben ik de collega hoogleraren en medewerkers van de departementen bestuurskunde en politicologie, voor de inspirerende werkomgeving. De splitsing tussen onze vakken is wel verklaarbaar, maar in de termen van Maxima, toch een beetje dom. In Den Haag probeer ik met Herman van Gunsteren de vakken weer bij elkaar te krijgen.

Ik dank de zeer gewaardeerde collega's van het eerste uur van de vakgroep Bestuurskunde. Ik kan niet iedereen noemen, maar ik maak een uitzondering voor prof. dr. Aris Van Braam – die van het moeilijke groene boek ja! – met wie ik tevens de andere pioniers van Rapenburg 59 noem. Hij gaf mij na vier jaar Amsterdam een heropvoeding in de bestuurskunde waar ik nog altijd profijt van heb.

Zeer erkentelijk ben ik professor dr. Hans Daudt, de oude maestro van de Nederlandse politicologie. U hebt mij als student duidelijk gemaakt dat politicologie een ambacht is. U bent er altijd terecht van uitgegaan dat een docent de lat hoger legt dan “de doelgroep” aankan en dat de relatie tussen een docent en een student een a-symmetrische is.

Ik woonde alweer in Friesland, maar elke dinsdagochtend begaf ik mij naar de snelweg bij Lemmer zodat ik liftend naar Amsterdam kon om het beroemde colloquium in de politicologie te volgen. Ik kan niet goed uitleggen wat daar gebeurde, maar iedereen die het gevolgd heeft weet waarover ik het heb. Na vier jaar marxistische hermeneutiek, leerde ik het vak politicologie in dat halve jaar. Ik ben van na het conflict, maar ik vind het nog altijd jammer dat u tijdens mijn studieperiode geen thuiswedstrijden meer speelde. In dat halve jaar is er een fundament gelegd, waardoor het later eenvoudiger is geworden een onderscheid aan te brengen tussen zinvolle en zinloze wetenschap.

Zeer veel dank ben ik verschuldigd aan mijn ouders: Lùtsen de Vries en Janke de Vries-Adema. Intelligent genoeg om zelf te studeren, maar de sociaal-economische omstandigheden waren er destijds niet naar. Jullie zijn echter autodidacten van grote klasse. De kennis van de geschiedenis, de literatuur, de poëzie, het theater en het feit dat alles altijd moest wijken voor het Acht-uur journaal zal ik niet snel vergeten. Deze benoeming van een Fries in Leiden zullen jullie ongetwijfeld opvatten als een genoegdoening voor het feit dat de Leidse Universiteit ooit al het talent van de Universiteit van Franeker opkocht. Als die universiteit er nog zou zijn, dan hadden mijn zusters en ik niet hoeven te verhuizen naar het Westen des Lands. Het alternatief, door jullie geopperd, om bij Douwe Egberts in Joure aan de lopende band te gaan werken, hebben wij alle drie afgeslagen. Hulde ook aan mijn geliefde zusters Leentsje en Geartsje, die mij altijd duidelijk maken dat ik mij niets moet voorstellen.

Ik noem ook mijn schoonmoeder, Froukje Ekens-Van Dam, onder andere voor de discussies over het CDA en de Paarse coalitie. Omdat ik het weet dat hij het op prijs zou stellen heb ik de tekst ook ge-emaild aan Klaas Ekens, hemel.nl.

De meeste dank spreek ik uit aan Margriet Ekens – mijn eigen Nicolien – en Hidde en Jildou de Vries. Deze oratie is aan jullie opgedragen. Ik weet, Margriet, dat je enige moeite hebt met mijn eindeloze boekjes lezen. Ik ken je opvattingen over de sociale wetenschappen. Zij komen overeen met die van Willem Frederik Hermans en Jan Blokker. De meeste onderzoeksresultaten ken je al en het niveau van de vragen komt volgens jou dikwijls overeen met de werkvraag van de broer van Herman Finkers: kunnen dassen vliegen? Aan de andere kant ken je me door en door en weet je dat ik de wetenschap geen vaarwel kan zeggen. We zijn bijna 12,5 jaar getrouwd. Je bent al bijna 12,5 jaar mijn “password”. Wat is er dan mooier om binnenkort, als blijk van liefde, met het hele gezin drie dagen rond te hangen in Disneyland Parijs.

Tenslotte Hidde en Jildou de Vries. Ik weet het! Zo’n oratie is niet koel, vet of hard! Het duurt lang en het haalt het niet bij Ajax en Britney Spears, om van de Pokemon-trainers maar te zwijgen. Toch ben ik optimistisch, omdat de linksback van de VV Balk die amper van zijn plaats kwam en de diskjockey van jongerensociëteit it Haske, die slechts één single tot zijn beschikking had, ooit zijn weg naar de wetenschap vond. Dat is sport en muziek tegelijk.

Ik heb gezegd.

Noten

- 1 R. Collins, *The Sociology of Philosophies. A Global Theory of Intellectual Change*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 2000. p.1.
- 2 De definitie van het materiële object van de bestuurskunde – het openbaar bestuur – wordt door maatschappelijke ontwikkelingen steeds verder opgerekt. Op deze manier kunnen de opkomst van internationale organisaties en de toenemende interactie tussen de publieke en de private sector in bestuurskundige analyses worden meegenomen.
- 3 Zie voor het verdwijnen van het recht uit de bestuurskunde: P.J. Cooper, *Public Law and Public Administration: The State of the Union*, verschenen in N. Lynn & A. Wildavsky, (1990) *Public Administration. The State of the Discipline*. Chatham: Chatham House Publishers, pp. 256-284. Uitzondering in Nederland is de vakgroep Bestuursrecht en Bestuurskunde aan de Universiteit van Groningen waar staatsrechtelijke en bestuursrechtelijke vraagstukken veel aandacht krijgen. De verdwijnthese geldt ook de algemene sociologie. Grote maatschappelijke vraagstukken krijgen amper meer aandacht binnen de bestuurskunde. “Public administration” is steeds meer “administration” zonder “public”. Dat staat volgens de Amerikaan D. Waldo gelijk aan het opvoeren van de Hamlet, zonder de prins van Denemarken. Het verdwijnen geldt niet voor een subdiscipline van de sociologie, namelijk de organisatiesociologie die zich in de bestuurskunde al lange tijd in een grote mate van populariteit mag verheugen. De verdwijnthese heeft gedeeltelijk betrekking op het vak economie. De algemene economie krijgt weinig aandacht, terwijl de bedrijfseconomie en de bedrijfskunde zich in een toenemende populariteit mogen verheugen. Het verdwijnen van inhoudelijke kennis lijkt tevens een maatschappelijke trend: algemene managementvaardigheden staan meer in aanzien dan inhoudelijke kennis.
- 4 In 1887 verschijnt het beroemde artikel van Woodrow Wilson over de politiek bestuurlijke dichotomie. W. Wilson, (1887), *The Study of Administration*. In: *Political Science Quarterly*, 2. Het startpunt van de Amerikaanse public administration is arbitrair omdat de studie van het bestuur ook al ver voor 1887 plaatsvond. Bovendien verraadt de keuze van 1887 Westerse vooroordelen. De studie van het bestuur komt ook al in de oudheid en in het “Verre Oosten” voor. Volgens Waldo krijgen bestuursvraagstukken vooral aandacht in “hydraulische samenlevingen”, waar bestuurlijke organisaties nodig zijn in de strijd tegen het water. Zie voor brede overzichtswerken waarin politiek en bestuur aan de orde komen het werk van M. Weber (1922), *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. Tuebingen: Mohr, en M. Weber (1971), *Gesammelte politische Schriften*. Tuebingen: J.C.B. Mohr. Een belangrijke en handzame interpretatie van het werk van Weber vindt men bij R. Collins (1986), *Weberian Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press. Een tweede belangrijke bron is S.E. Finer (1999), *The History of Government*. (Vol. I,

- II, III). Oxford: Oxford University Press.
- 5 D. Kettl (1993), *Public Administration: The State of the Field*. In: A.W. Finifter, *Political Science: The State of the Discipline II*. Washington: The American Political Science Association.
 - 6 Wilson (1887)
 - 7 F.J. Goodnow (1967), *Politics and Administration: A Study in Government*. New York: Russel & Russell.
 - 8 W.F. Willoughby (1918), *The movement for budgetary reform in the States*, New York: D. Appleton and Company for the Institute for Government Research).
 - 9 J.A. Rohr (1986), *To Run a Constitution. The Legitimacy of the Administrative State*. Lawrence, Kansas: University Press of Kansas.
 - 10 F. W. Taylor (1911), *The Principles of Scientific Management*. New York: Harper.
 - 11 Vertegenwoordigers van de Science of Administration zijn L.Gulick en L. Urwick.
 - 12 G.A. van Poelje (1953), *Algemene inleiding tot de bestuurskunde*. Alphen aan den Rijn: N. Samson N.V.
 - 13 J. in 't Veld dient niet verward te worden met R. J. in 't Veld. J. in 't Veld was minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening en burgemeester van Zaandam.
 - 14 H.A. Brasz, A. Kleijn en J. in' t Veld, (1962), *Inleiding tot de bestuurswetenschap*. Arnhem: Vuga-boekerij.
 - 15 H.A. Brasz (1961), *Notitie over bestuurskunde*. Arnhem: Vuga-Boekerij. Vgl. H.A. Brasz (1960), *Veranderingen in het Nederlandse communalisme. De gemeentebesturen als element in het Nederlandse stelsel van sociale beheersing*. Assen: Van Gorcum& Comp. N.V. En: H.A. Brasz (1964), *De studie van het openbaar bestuur. Mededelingen en gedachten naar aanleiding van een studiereis langs instituten en scholen voor Public Administration in de Verenigde Staten van Noord-Amerika*. Alphen aan den Rijn: Samson.
 - 16 Zie bijvoorbeeld L.D. White (1955), *Introduction to the Study of Public Administration*. New York: The Macmillan Company.
 - 17 J.M. Gaus (1950), *Trends in the Theory of Public Administration*, In: *Public Administration Review*, Volume X, nr. 3, pp. 161-168.
 - 18 D. Waldo (1948), *The Administrative State. A Study of the Political Theory of American Public Administration*. New York: Holmes & Meier.
 - 19 H.D. Lasswell (1950), *Who Gets What, When and How*. New York: Peter Smith.
 - 20 A. Wildavsky (1965), *The Politics of the Budgetary Process*. Boston, Mass.: Little, Brown and Co. Vergelijk L. Koopmans, A.H.E.M. Wellink, C.A. de Kam en H.J. Woltjer (1996), *Overheidsfinanciën*. Houten: Stenfert Kroese; L. Koopmans (1973), *Beheersing van de overheidsuitgaven*. Deventer: Kluwer. En: J. van den Doel (1973), *Ekonomie en democratie in het staatsbestuur*. Deventer: Kluwer.
 - 21 A. Wildavsky (1979), *Speaking Truth to Power. The Art and Craft of Policy Analysis*. Boston, Mass.: Little, Brown and Co.
 - 22 G. Kuypers (1960), *Het voorschrift en de macht*. Franeker: Wever. En: G.

- Kuypers, (1980), *Beginselen van beleidsontwikkeling A en B*, Muiderberg: Dick Coutinho.
- 23 A. Hoogerwerf (1977), *Effecten van overheidsbeleid*. [Oratie Enschede]. Zie verder: A. Hoogerwerf (1985), *Overheidsbeleid*. Alphen aan den Rijn: Samson.
- 24 Voor de school-Hoogerwerf verwijs ik naar het werk van Bressers, Pröpper, Klok en Van Heffen. Los van de Twentse school hebben Hoppe, De Graaf, Ringeling, Hufen, De Bruijn en Ten Heuvelhof de beleidsschool een impuls gegeven. De laatste vier hebben veel werk gemaakt van beleidsnetwerken en beleidsinstrumenten. Het werk over beleidsnetwerken en sturingsinstrumenten krijgt echter steeds meer een managementoptiek. Daarnaast dient de school-In 't Veld genoemd te worden waarvan de vertegenwoordigers de nodige bijdragen hebben geleverd aan de studie van het beleid. Zie bijvoorbeeld het werk van Teisman en Termeer. Deze school heeft echter een sterke organisatiekundige kijk op beleidsprocessen. Recent geeft de school-In 't Veld aandacht aan vraagstukken van procesmanagement, waarbij de politiek naar de achtergrond verdwijnt. Zie daarvoor H. de Bruijn, E. ten Heuvelhof en R. in 't Veld, *Procesmanagement. Over procesontwerp en besluitvorming*, Bedrijfskundige signalen. Schoonhoven: Academic Service.
- 25 G.T. Allison (1971), *Essence of Decision. Explaining the Cuban Missile Crisis*. Boston, Mass.: Little Brown.
- 26 H. Daudt (1995), *Echte politicologie. Opstellen over politicologie, democratie en de Nederlandse politiek*. Amsterdam: Bakker.
- 27 D. Easton (1965), *A Systems Analysis of Political Life*. New York: Wiley.
- 28 Zie van hun hand het boek *Openbaar Bestuur*. (U. Rosenthal, M.P.C.M. van Schendelen en G.H. Scholten (1977: 1e druk), *Openbaar bestuur: organisatie, beleid en politieke omgeving*. Alphen aan den Rijn: Tjeenk Willink) “De processen die zich binnen het openbaar bestuur voltrekken zijn allereerst politieke processen. Het zijn processen met betrekking tot de bindende toedeling van waarden. Daardoor staat het kenobject van de politicologie centraal in onze conceptie van de bestuurskunde.” (p. 14). Als we dat vergelijken met de laatste druk van *Openbaar bestuur* (1996) dan valt op dat deze expliciete verwijzing naar de politicologie is verdwenen, hoewel er nog wel een deel politiek en bestuur is.
- 29 M.R. Rutgers (1993), *Tussen fragmentatie en integratie. De bestuurskunde als kennisintegrerende wetenschap*. Delft: Eburon.
- 30 A. van Braam, (1992) *Over de bestuurskunde gesproken*, *Bestuurswetenschappen*, nr. 5. “Een kernbegrip als “integratie” komt slechts in 5 oraties voor, en dan nog in drie verschillende betekenissen. Er bloeien vele bloemen op het veld der bestuurskunde. Vanuit de geanalyseerde oraties kan ik het bestaan van een bestuurskundige biotoop niet aantonen. Als een wetenschap verzuimt zich in filosofische zin adequaat te profileren en consensus te bereiken over haar grondslagen en methodologie legt zij een tijdbom onder haar eigen toekomst”, p. 451.
- 31 De oorzaken van de verzelfstandiging liggen vanzelfsprekend niet alleen bij de

- bestuurskunde. De politicologie laat zich lange tijd weinig gelegen liggen aan het nieuwe vak. Een deel van de politicologie heeft zich verloren in kwantitatieve hoogstandjes die alleen voor superspecialisten begrijpbaar zijn. Het is bovendien lang geleden dat er in *Acta Politica* een diepgravende beschouwing over het openbaar bestuur verscheen. Van een brede politicologie lijkt in Nederland steeds minder sprake.
- 32 Ch. Pollitt (1990), *Managerialism and the Public Services. The Anglo-American Experience*. Oxford: Basil Blackwell. Vgl. A. Ringeling (1993), *Het imago van de overheid. De beoordeling van prestaties van de publieke sector*, 's-Gravenhage: Vuga.
- 33 J. Clarke & J. Newman (1997), *The Managerial State. Power, Politics and Ideology in the Remaking of Social Welfare*. Londen: Sage. Vgl. J. de Vries (2001), *Paars en de Managementstaat. Het eerste kabinet-Kok 1994-1998*. Amsterdam: Prometheus (nog te verschijnen).
- 34 Dit vormt een mogelijke verklaring voor de toenemende corruptie – afgaande op publicaties in de media – waarmee de managementstaat geconfronteerd wordt.
- 35 D.E. Osborne & T. Gaebler (1992), *Reinventing Government. How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector*. Reason, Mass.: Addison-Wesley.
- 36 Met name bij de herwaardering van de politiek-bestuurlijke dichotomie in de jaren tachtig zijn de oppervlakkige vergelijkingen met de Verenigde Staten fnuikend. De scheiding tussen beleid en uitvoering is in de Verenigde Staten beter mogelijk omdat daar geen sprake is van de ministeriële verantwoordelijkheid. De directeuren van de agencies worden door de politiek benoemd. De vertaling van dit concept leidt in Nederland tot problemen omdat de politiek geen sturing meer heeft over uitvoeringsvraagstukken en omdat de directeuren van de verzelfstandigde diensten hun neiging om zelf beleid te voeren amper kunnen onderdrukken.
- 37 Hoppe komt in zijn oratie voorzichtig tot dezelfde conclusie: R. Hoppe (1998), *De broosheid van debat en argumentatieve beleidsanalyse*. Enschede: Universiteits Drukkerij.
- 38 N. Wilterdink (2000), *In deze verwarrende tijd. Een terugblik en vooruitblik op de postmoderniteit*, Amsterdam: Vossiuspers, p. 6.
- 39 R. Collins, (2000), *The sociology of philosophies. A global theory of intellectual change*, p. 860.
- 40 P.H.A. Frissen (1999), *De lege staat*. Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds. p. 67.
- 41 Zie voor de invloed van postmoderne opvattingen: B. Peper (1999), *Vertrouwen in verantwoordelijkheid*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken; P.H.A. Frissen (2000), *De anarchistische republiek. Representatie in de informatiesamenleving, Machiavelli-lezing 2000*. Amsterdam-Zuidoost: Stichting Machiavelli. En: Commissie-Witteveen (2000), *Tussen droom en daad. Rapport van de commissie beginselen van de PvdA*. Amsterdam.

- 42 P.H.A. Frissen (1996), *De virtuele staat. Politiek, bestuur, technologie: een post-modern verhaal*. Schoonhoven: Academic Service. En: P.H.A. Frissen (1999), *De lege staat*. Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds.
- 43 Frissen (1999), p. 12.
- 44 Kritiek op het werk van Frissen is eerder geformuleerd door A. Hoogerwerf. en I. Th.M. Snellen. Zie daarvoor de boekbespreking van A. Hoogerwerf van de virtuele staat verschenen in *Beleidswetenschap* (1996), 10^e jaargang, nr. 2, pp. 181-185 en de afscheidsrede van I.TH.M. Snellen (1998), *Bestuurskunde en Modernisering, Alphen aan den Rijn: Samson H.D. Tjeenk Willink*. Hoogerwerf stelt over de virtuele staat hard: "De conclusie moet zijn dat dit een slecht en verwerpelijk boek is. Uit een oogpunt van wetenschappelijke kwaliteit is zowel de empirische als de normatieve analyse beneden de maat. Dit heeft te maken met het feit dat de auteur het niet als de taak van de wetenschap ziet naar de waarheid te zoeken. Moreel is het boek verwerpelijk, omdat het de wetenschap, de politiek en het openbaar bestuur ertoe tracht te verleiden zich in het drijfzand van het nihilisme te begeven. Dit hangt samen met het feit dat het post-modernisme het niet als de taak van de wetenschap ziet naar overeenstemming te streven, uitgaande van fundamentele waarden waaraan de politiek en de samenleving moeten beantwoorden. Door dit alles is het boek een dieptepunt in de geschiedenis van de Nederlandse bestuurskunde." Frissen is gezien de inhoud van de lege staat wel op de hoogte van de recensie van Hoogerwerf, maar reageert ontwijkend. Frissen in de lege staat: "En volgens Hoogerwerf (1996) is het post-modernisme weer een politieke mode en dient het de legitimatie van de reactionaire afbraak van de verzorgingsstaat. Postmodernisme is niets anders dan onverhuld liberaal marktdenken. Laat ik ze maar gelijk geven, p. 59. Iets verder stelt Frissen: "Als ik Hoogerwerf lees, stel ik me hem ook altijd voor en zie hem soms driftig worden", p. 61.
- De doorgaans evenwichtig formulerende Snellen stelt over de postmoderne bestuurskunde vlijmscherp: "Laat ik op deze plaats opmerken dat ik tegen een postmodernistische bestuurskunde van willekeurige spraakmakende verhalen ernstig bezwaar maak. Voorop gesteld moge worden dat goed geschreven onderzoeksverslagen waarin gevoel voor de situatie en creativiteit doorspelen ook van bestuurskundigen verlangd mogen worden. Maar het negeren van wetenschappelijke maatstaven en de verabsolutering van retoriek om spraakmakend te worden heeft voor de bestuurskunde als gevolg dat voor een autonome academische activiteit, die zich kenmerkt door wetenschappelijke distantie en kritische zin dan geen plaats meer is".
- 45 Frissen stelt op p. 118 van *De lege staat*: "De herkomst uit Zuid-Limburg brengt een ander relevant biografisch element mee: het katholicisme". Frissen toont zich zowel in *De virtuele* als *De lege staat* dikwijls onder de indruk van de christendemocratische opvatting omtrent de staat en de politiek en is positief over neo-corporatistische overlegvormen. Hoewel de relatie tussen het postmodernisme en

- het katholicisme niet zonder problemen is, heeft een belangrijke overeenkomst betrekking op de sterke relativering van de politiek.
- 46 L. van Middelaar (1999), *Politicide. De moord op de politiek in de Franse filosofie*. Amsterdam: Van Gennep.
- 47 A. Lan & K.K. Anders (2000), A Paradigmatic View of Contemporary Public Administration Research. An Empirical Test. In: *Administration & Society*, Vol. 32, nr. 2.
- 48 Zie bijvoorbeeld het werk van Bovens, Van Gunsteren, De Graaf, Hoppe, Hajer en Ringeling. Hoewel Rosenthal een van de aanvoerders van de bureaupolitieke school binnen de bestuurskunde is, krijgt zijn werk naar crisisbesluitvorming steeds meer een managementperspectief: het managen van de crisis door bestuurders komt centraal te staan. Een illustratief citaat: "Op nieuwjaarsochtend, elf uur, rolt een fax binnen op het stadskantoor van Edam-Volendam. De laatste slachtoffers van de brand in Het Hemeltje zijn nog nauwelijks naar het ziekenhuis gebracht als het Crisis onderzoeksteam (COT) zich meldt. Of de gemeente hulp kon gebruiken bij het *managen* van de rampbestrijding, NRC-Handelsblad, woensdag 10 januari 2001, p. 1.
- 49 Het onderscheid tussen politiek van de eerste en tweede orde werd mij genoemd door Rosenthal en toegeschreven aan J.K. de Vree. Het onderscheid is door De Vree wel gebruikt, maar niet meer traceerbaar. H. Daudt maakt in 1962 echter al een onderscheid tussen politieke conflicten binnen en om het politieke systeem. Zie H. Daudt, *Sociaal-wetenschappelijk bestudering van politieke verschijnselen*. In: H. Daudt, R.A. de Moor, J.M.G. Thurlings en A.C. Vooijs (1962), *Het conflict als maatschappelijk verschijnsel. Mens en medemens, aspecten der sociale werkelijkheid*. Utrecht: Uitgeverij het Spectrum. p. 11.
- 50 De aandacht voor de politiek neemt aan het begin van de 21^e eeuw weer toe. Zie bijvoorbeeld de oratie van M. Hajer (2000), *Politiek als vormgeving*. Amsterdam: Vossiuspers, en het werk van Hans Blokland (2001), *Een rehabilitatie van de politiek 1. De modernisering en haar politieke gevolgen: Weber, Mannheim en Schumpeter*. Amsterdam: Boom.
- 51 Zie voor deze discussie: D. Bell (1962), *The end of ideology*, New York: Collier Books; D. Bell (1973), *The coming of the Post-Industrial Society*, New York: Basic Books; E. Shils (1955), *The End of Ideology?*, *Encounter* 5, pp. 52-58 en S. M. Lipset (1959), *Political Man. The social bases of politics*, London: Heinemann, pp. 524-565.
- 52 R. Rorty (1997), *Achieving Our Country. Leftist Thought in Twentieth-century America*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- 53 Zie voor een actuele discussie over het begrip politiek: R.E. Goodin & H.D. Klingemann (1996), *A Handbook of Political Science*. Oxford: Oxford University Press.
- 54 H. R. van Gunsteren, *Politics in Resilient Regimes* (nog te verschijnen).

Geraadpleegde literatuur

Abma, T. (1996), Responsief evalueren. Discoursen, controversen en allianties in het postmoderne. Delft: Eburon.

Allison, G.T. (1971), Essence of Decision. Explaining the Cuban Missile Crisis. Boston, Mass.: Little Brown.

Barents, J. (1952), De wetenschap der politiek. Een terreinverkenning. 's Gravenhage: A.A.M. Stols.

Blokland, H. (2001), Een rehabilitatie van de politiek 1. De modernisering en haar politieke gevolgen: Weber, Mannheim en Schumpeter. Amsterdam: Boom.

Bovens, M. (1995), De verplaatsing van de politiek. Een agenda voor democratische vernieuwing. Amsterdam: Wiardi Beckman Stichting.

Braam, A. van (1989), Filosofie van de bestuurswetenschappen. Leiden: Martinus Nijhoff.

Braam, A. van (1992), Over bestuurskunde gesproken. In: Bestuurswetenschappen, nr. 5, pp. 446-451.

Brasz, H.A. (1960), Veranderingen in het Nederlandse communalisme. De gemeentebesturen als element in het Nederlandse stelsel van sociale beheersing. Assen: Van Gorcum & Comp. N.V.

Brasz, H.A. (1961), Notitie over bestuurskunde. Arnhem: Vuga-Boekerij.

Brasz, H.A. (1964), De studie van het openbaar bestuur. Mededelingen en gedachten naar aanleiding van een studiereis langs instituten en scholen voor Public Administration in de Verenigde Staten van Noord-Amerika. Alphen aan den Rijn: Samson NV.

Brecht, A. (1959), Political Theory. The Foundations of Twentieth-Century Political Thought. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Bruijn, H. de, E. ten Heuvelhof en R. in 't Veld (1998), Procesmanagement. Over procesontwerp en besluitvorming, Schoonhoven: Bedrijfskundige signalen, Academic Service.

Castells, M. (1999), The Information Age: Economy, Society and Culture (Volume

I,II and III). Oxford: Blackwell Publishers.

Clarke, J. & J. Newman (1997), *The Managerial State. Power, Politics and Ideology in the Remaking of Social Welfare*. Londen: Sage.

Collins, R. (1986), *Weberian Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Collins, R. (2000), *The Sociology of Philosophies. A Global Theory of Intellectual Change*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Cooper, P.J. (1997), *Public Administration for the Twenty-First Century*. Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers.

McCurdy, H.E. (1986), *Public Administration. A Bibliographic Guide to the Literature*. New York: Marcel Dekker.

Dahl, R.A. (1947), *The Science of Public Administration: Three Problems*. In: *Public Administration*, Winter 1947, pp. 1-11.

Dahl, R.A. (1998), *On Democracy*. New Haven / Londen: Yale University Press.

Daudt, H., R.A. de Moor, J.M.G. Thurlings en A.C. Vooijs (1962), *Het conflict als maatschappelijk verschijnsel. Mens en medemens, aspecten der sociale werkelijkheid*. Utrecht: Uitgeverij het Spectrum.

Daudt, H. (1995), *Echte politicologie. Opstellen over politicologie, democratie en de Nederlandse politiek*. Amsterdam: Bert Bakker.

Doel, J. van den (1973), *Ekonomie en democratie in het staatsbestuur*. Deventer: Kluwer.

Drewry, G. (1986), *Public Lawyers and Public Administrators: Prospects for an Alliance?* In: *Public Administration*, Vol. 64, Summer 1986, pp. 173-188.

Easton, D. (1965), *A Systems Analysis of Political Life*. New York: Wiley.

Eyden, A.P.J. van der (1980), *Overheidskunde en Overheidswetenschap*. Deventer: Kluwer.

Farmer, D.J. (1995), *The Language of Public Administration. Bureaucracy, Modernity and Postmodernity*. Tuscaloosa / Londen: The University of Alabama Press.

- S.E. Finer, (1999) *The History of Government*, (Vol. I, II, III). Oxford: Oxford University Press.
- Fox, Ch. J. & H.T. Miller (1996), *Postmodern Public Administration. Towards Discourse*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Frissen, P.H.A. (1991), *De versplinterde staat. Over informatisering, bureaucratie en technocratie voorbij de politiek*. Alphen aan den Rijn: Samson H.D. Tjeenk Willink.
- Frissen, P.H.A. (1996), *De virtuele staat. Politiek, bestuur, technologie: een postmodern verhaal*. Schoonhoven: Academic Service.
- Frissen, P.H.A. (1999), *De lege staat*. Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds.
- Frissen, P.H.A. (2000), *Sturing en publiek domein. Sociaal-democratie zonder partij. Jaarbericht van het Centrum voor Lokaal Bestuur van de Wiardi Beckman Stichting*. Amsterdam: Wiardi Beckman Stichting.
- Frissen, P.H.A. (2000), *De anarchistische republiek. Representatie in de informatiesamenleving, Machiavelli-lezing 2000*. Amsterdam Zuidoost: Stichting Machiavelli.
- Gaus, J.M. (1950), *Trends in the Theory of Public Administration*, In: *Public Administration Review*, Volume X, nr. 3., pp. 161-168.
- Gellner, E. (1992), *Postmodernism, Reason and Religion*. Londen / New York: Routledge.
- Goodin, R.E. & H.D. Klingemann (1996), *A Handbook of Political Science*. Oxford: Oxford University Press.
- Goodnow, F.J. (1967), *Politics and Administration: A study in Government*. New York: Russell & Russell.
- Gunsteren, H.R. van, *Politics in Resilient Regimes (nog te verschijnen)*.
- Hajer, M. (2000), *Politiek als vormgeving*. Amsterdam: Vossiuspers.
- Harden, I. (1992), *The Contracting State*. Buckingham-Philadelphia: Open University Press.
- Harvey, D. (1990), *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Basil Blackwell.

Hood, Ch. (1990), Public Administration: Lost an Empire, Not Yet Found a Role? In: A. Leftwich, New Developments in Political Science. An International Review of Achievements and Prospects. Aldershot: Edward Elgar.

Hoogerwerf, A. (1977), Effecten van overheidsbeleid. [Oratie Enschede].

Hoogerwerf, A. (1985), Overheidsbeleid. Alphen aan den Rijn: Samson.

Hoppe, R. (1998), De broosheid van debat en argumentatieve beleidsanalyse. Enschede: Universiteits Drukkerij.

Kettl, D.F. (1993), Public Administration: The State of the Field. In: A.W. Finifter, Political Science: The State of the Discipline II. Washington: The American Political Science Association.

Kickert, W.J.M. & F.A. van Vught (1995), Public Policy & Administration Sciences in the Netherlands. Hemel Hempstead: Prentice Hall/Harvester Wheatsheaf.

Kickert, W.J.M. & R.J. Stillman II (1999), The Modern State and its Study. New Administrative Sciences in a Changing Europe and United States. Cheltenham: Edward Elgar.

Koopmans, L. (1973), Beheersing van de overheidsuitgaven. Deventer: Kluwer.

Koopmans, L., A.H.E.M. Wellink, C.A. de Kam en H.J. Woltjer (1996), Overheidsfinanciën. Houten: Stenfert Kroese.

Kuypers, G. (1960), Het voorschrift en de macht. Franeker: Wever.

Kuypers, G. (1980), Beginselen van de beleidsontwikkeling. (A. en B.) Muiderberg: Dick Coutinho.

Lan, A. & K.K. Anders (2000), A Paradigmatic View of Contemporary Public Administration Research. An Empirical Test. In: Administration & Society, Vol. 32, nr. 2.

Lasswell, H.D. (1950), Who Gets What, When and How. New York: Peter Smith.

Leftwich, A. (1990), New Developments in Political Science. An International Review of Achievements and Prospects. Aldershot: Edward Elgar Publishers.

Lynn, N.B. & A. Wildavsky (1990), Public Administration. The State of the

Discipline. Chatham: Chatham House Publishers.

Liotard, J.F. (1992), *Het postmoderne weten. Een verslag*. Kampen: Kok Agora.

Middelaar, L. van (1999), *Politicide. De moord op de politiek in de Franse filosofie*. Amsterdam: Van Gennep.

Osborne, D.E. & T. Gaebler (1992), *Reinventing Government. How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector*. Reading, Mass.: Addison-Wesley.

Ostrom, V. (1974), *The Intellectual Crisis in American Public Administration*. Alabama: University of Alabama.

Peper, B. (1999), *Vertrouwen in verantwoordelijkheid*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken.

Peursen, C.A. van (1995), *Na het postmodernisme. Van metafysica tot filosofisch surrealisme*. Kampen: Kok Agora.

Poelje, G.A. van (1953), *Algemene inleiding tot de bestuurskunde*. Alphen aan den Rijn: Samson.

Pollitt, Ch. (1990), *Managerialism and the Public Services. The Anglo-American Experience*. Oxford: Basil Blackwell.

Powell, W.W. & P.J. DiMaggio (1991), *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago / Londen: The University of Chicago Press.

Rohr, J.A. (1986), *To Run a Constitution. The Legitimacy of the Administrative State*. Lawrence, Kansas: University Press of Kansas.

Rorty, R. (1989), *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rorty, R. (1997), *Achieving our Country. Leftist Thought in Twentieth-century America*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Rosenthal, U. (1980), *Politiek, de staat en het staatsapparaat*. Alphen aan den Rijn: Samson Uitgeverij.

Rosenthal, U. (1988), *Bureaupolitiek en bureaupolitisme. Om het behoud van een*

competitief overheidsbestel. Alphen aan den Rijn: Samson H.D. Tjeenk Willink.

Rosenthal, U., M.P.C.M. van Schendelen en G.H. Scholten (1977: 1e druk), Openbaar bestuur: organisatie, beleid en politieke omgeving. Alphen aan den Rijn: Tjeenk Willink.

Rutgers, M.R. (1993), Tussen fragmentatie en integratie. De bestuurskunde als kennisintegrerende wetenschap. Delft: Eburon.

Scholten, G.H. (1972), Politiek en bestuur. Alphen aan den Rijn: Samson.

Shafritz, J.M. & A.C. Hyde (1991), Classics of Public Administration. Belmont: Wadsworth Publishing Company.

Simon, H.A. (1976), Administrative Behavior. A Study of Decision-making Processes in Administrative Organization. New York: The Free Press.

Simon, H.A. (1947), A Comment on "The Science of Public Administration". In: Public Administration Review, Volume VII, pp. 200-203.

Snellen, I.Th.M. (1987), Boeiend en geboeid. Ambivalenties en ambities in de bestuurskunde. Alphen aan den Rijn: Samson H.D. Tjeenk Willink.

Snellen, I.Th.M. (1989), Domeinconflicten tussen recht en beleid. Alphen aan den Rijn: Samson H.D. Tjeenk Willink.

Snellen, I.Th.M. (1998), Bestuurskunde en modernisering. Alphen aan den Rijn: Samson H.D. Tjeenk Willink.

McSwite, O.C. (1996), Postmodernism, Public Administration, and the Public Interest. In: G.L. Wamsley & J.F. Wolf, Refounding Democratic Public Administration. Modern Paradoxes, Postmodern Challenges. Thousand Oaks: Sage Publications.

Taylor, F.W. (1911), The Principles of Scientific Management. New York: Harper.

Tromp, B.A.G.M. (1990), Het einde van de politiek? Schoonhoven: DubioBoeken.

Twist, M. van (1995), Verbale vernieuwing. Aantekeningen over de kunst van de bestuurskunde. Den Haag: Vuga.

Vree, J.K. de (1968), De wetenschap der politiek – het vraagstuk van een definitie. In:

Acta Politica. Vol. IV, nr. 1, pp. 55-81.

Waldo, D. (1948), *The Administrative State: A study of the Political Theory of American Public Administration*. New York: Holmes & Meier.

Waldo, D. (1992), *The Enterprise of Public Administration: A Summary View*. Novato, California: Chandler & Sharp Publishers, Inc.

Weber, M. (1922), *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. Tuebingen: Mohr.

Weber, M. (1971), *Gesammelte politische Schriften. Mit einem Geleitwort von Theodor Heuss. Dritte, erneut vermehrte Auflage herausgegeben von Johannes Winckelmann*. Tuebingen: J.C.B. Mohr.

White, L.D. (1955), *Introduction to the Study of Public Administration*. New York: The Macmillan Company.

White, S.K. (1991), *Political Theory & Postmodernism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wildavsky, A. (1965), *The politics of the Budgetary Process*. Boston: Little, Brown.

Wildavsky, A. (1979), *Speaking Truth to Power. The Art and Craft of Policy Analysis*. Boston, Mass.: Little, Brown and Co.

Wilson, W. (1887), *The study of Administration*. In: *Political Science Quarterly*, 2.

Wilterdink, N. (2000), *In deze verwarrende tijd. Een terugblik en vooruitblik op de postmoderniteit*. Amsterdam: Vossiuspers AUP.

Witteveen-commissie (2000), *Tussen droom en daad. Rapport van de commissie beginselen van de PvdA*. Amsterdam.